

KR. SVEUČ. BIBLIOTEKA
U ZAGREBU.

153604

1. izdanje

Hrvatskih narodnih pjesama.

Referirao

Nikola Andrić

u

„Narodnim Novinama“ dne 3. travnja god. 1897.

Zagreb 1897.

Kr. zemaljska tiskara.

q1. F. 202.

9/29

Matičino izdanje

Hrvatskih narodnih pjesama.

Referirao

Nikola Andrić

u

„Narodnim Novinama“ dne 3. travnja god. 1897.

Zagreb 1897.

Kr. zemaljska tiskara.

Matthias Vogel

Verständlich und gründlich

Nicolaus

Verständlich und gründlich

1807

Hrvatske narodne pjesme.

Ove je godine počela „Matica Hrvatska“ da is-
kupljuje jedno od svojih najsvečanijih obećanja.

Potpunih dvadeset godina pripravljala se je ona na
monumentalno izdanje narodnih pjesama, dok se materijal
nije tako skupio i razredio, da se konačno uzmogne početi
sa sistematskim godišnjim izdavanjem.

Odmah u početku možemo reći, da je izdanje uspjelije
nego što smo se u svojim najblagohotnijim željama mogli
i nadati. Tek onomu, koji je donekle verziran u studije,
nagadjanja, hipoteze i konačne rezultate tih hipoteza o hr-
vatskim i srpskim narodnim pjesmama, izbija ovo izdanje
pred očima svojom plastičkom važnošću.

U bezbroju izdanjâ naših narodnih pjesama (Vuk, Jukić,
Mažuranić, Pohl, Petranović, Valjavec, Filipović, Milutinović,
Marjanović, Hörmann, Ristić itd) ima Matičino izdanje svoj
zasebni položaj. Opsegom, istinitošću i kritičnošću svojom,
uzdiže se ovo izdanje na d sva dosadašnja izdanja hrvatskih
i srpskih narodnih pjesama. Da umekšamo čijegod osjećanje
u ocjenjivanju dosadašnjih klasičkih izdanja, dodajemo
odmah: bilo bi i žalosno, da izdanja na koncu stoljeća
ne budu i čim bolja od izdanjâ, koja su uređivana u
osvitku stoljeća.

U mjesecu siečnju godine 1876. javio se je odboru „Matice Hrvatske“ poznati patriota i književnik pokojni Mihovio Pavlinović s velikim zbornikom narodnih pjesama, što ih je mnogo godina sabirao po Dalmaciji, Bosni i Hercegovini. Malo iza toga dodje i sam glavom u Zagreb, gdje je pred Matičinim odborom sa zanosom razlagao, kako bi upravo „Matici Hrvatskoj“ dolikovalo, da izda veliku zbirku narodnih pjesama, kojom bi se narod ponosito prikazao pred svietom. Za nekoliko mjeseci bude Pavlinovićev predlog iza dobrog razmišljanja i svestranog ventiliranja primljen. Odlučivši odbor, da izdaje samo birane umotvore narodne bez razlike dijalekata i krajeva, zasnuje tim ogromni zbornik, u kojem ima da se prvi put prikažu duševni pjesnički proizvodi cjelokupnoga naroda, a ne samo pojedinih dielova, kako bi bili prikazani, da se je Matica odlučila, recimo, na izdavanje jedinog Pavlinovićevog zbornika. I odmah bude odlučeno da se razašalje općeniti poziv na sabirače narodnih pjesama. Malo vrieme postojalo bilo i Matica stade sa svih strana primati zbornike, koje su pojedini sabirači imali već sabrane.

Prvi je zbornik poklonio Matici sam njezin predsjednik, zaslužni Ivan Kukuljević, koji je pjesme sabirao neko dvadeset i pet godina. U ovom daru bile su i pjesme, što ih je sabrao Nikola Tommaseo oko godine 1840. većim dielom oko Šibenika u Dalmaciji, a imale su se štampati već god. 1844. Iza Kukuljevića pokloni Sime Ljubić svoj zbornik, što ga je sakupio oko godine 1845—1847. na otoku Hvaru, a zadarska mu cenzura g. 1848. nije dopustila, da ga u cjelini štampa s posvetom banu Jelačiću. U isto vrieme dobila je Matica narodne pjesme od dra. Luke Marjanovića, što ih je sabrao po Gornjoj Krajini od god. 1862.—1869. Uz liepe zbornike, što su još bili stigli iz Istre, Primorja, Žumberka i Gornje Krajine, ponudi Matici i Franjo Kuhač svoju krasnu zbirku većim dielom ženskih narodnih pjesama, što ih je sabrao po svim krajevima hrvatskoga naroda. U studenom god. 1877. izdala je Matica službeni poziv na sabirače narodnih pjesama uz najpotrebitije norme, kojih bi sabirači imali da se drže, ako žele da zapišu pjesme vjerne i pouzdane. U pozivu se Matica pobrinula i za to, da upozori

sabirače, da ne zaborave zapisati i u kojem su mjestu slušali koju pjesmu i tko im ju je kazivao. Svakako instrukcija neophodna za naučne ciljeve same stvari. God. 1887. i 1888. pošlo je Matici za rukom, da je i braću Muhamedove vjere u Bosni predobila za sakupljanje narodnih pjesama, te je uz pomoć nekih svojih prijatelja sabrala upravo znatnu zbirku (243.196 stihova) narodnih pjesama od bosanskih Muhamedovaca. Sabirući Matica više od petnaest godina narodne pjesme, koje se po zaključku Matičina odbora čuvaju i za buduće svakomu naučnjaku za naučnu porabu u originalnim rukopisima, sabrala je Matica sto pedeset i sedam raznih zbiraka.

Kad je god. 1888. odbor Matičin mislio, da je u poslu sabiranja narodnih pjesama učinjeno sve, što se je željelo i moglo učiniti, počelo se je viećati u samom odboru i sa stručnjacima izvan odbora, kako će se narodne pjesme uređivati i izdavati. Pitanje je svakako bilo važno to više, što Matica za pravo nije nikakvo „učeno“ ili „akademijsko“ društvo, nego se zabavlja izdavanjem dobrih zabavnih i poučnih (popularnim tonom pisanih) knjiga, a narodne pjesme — kako bi se morale izdavati pod konac XIX. stoljeća — moraju biti redigirane ne samo za zabavu nego i za strogu nauku. Pošto se pako nikoje drugo, ni hrvatsko ni srpsko „akademijsko“ društvo nije našlo sklonu, da se oda na ovaj ne mali i preveliku odgovornost iziskujući posao, uzela je Matica teško ovo breme na svoja ledja. Da odgovori i svojim statutima i naučnim željama, odluči odbor, da hrvatskom narodu pruži liepu knjigu, kojom će se moći koristovati i učeni svijet.

Neki su sabirači tražili, da se njihovi zbornici štampaju u cjelini, svaki za se, a neki opet, da se u varijantama pored gradje iz Matičinih rukopisa iscrpu i sve dosad štampane zbirke tako, da Matičino izdanje bude u neku ruku potpuni „corpus“ naše narodne pjesme. Prvi predlog nije Matica htjela da izvede, držeći da izvedba ne bi bila dostojna njena imena, a drugi opet nije mogla, jer bi ovaj posao izdanje još duže zategao. I tako je odlučila, da pusti u svijet izdanje, koje bi bilo kritički uređeno iz njenih vlastitih zbornika, a u ediciju bi ulazile samo iz a-

brane narodne pjesme. Ipak je odlučeno, da se — makar u dodatku — štampaju i one slabije pjesme, koje su znatne ili za shvatanje narodnoga duha ili za historiju ili za jezik narodni. Prema tome, u Matičinu izdanju nema pjesama, koje bi bile već štampane u kojegod zborniku (izvan zbornika istarskih narodnih pjesama „Naše sloge“, što ga Matica smije upotrebljavati kao svoj rukopis), osim ako je Matičina varijanta znatno bolja i dotjeranija od pjesme, koja je već štampana.

Redakciju junačkih pjesama povjeri „Matica“ dru. Ivanu Brozu. Kako je posao bio ogroman, dok se samo one stotine tisuća stihova pročitaju, po sadržaju ispišu i po vrijednosti obilježe, trebalo je redaktoru pomagata, koji mu u istinu budu i dodieljeni u osobama gg. profesorâ Josipa Pasarića i Gjure Šurmina. Tek što se je redaktor Broz dao na konačno uređivanje pročitane gradje, izbije mu smrt pero iz ruke. Bilo je to koncem g. 1893. Teškom mukom nadje se i opet mlad i spreman čovjek, dr. Stjepan Bosanac, koji preuze na se ogromni posao urednički. Kao savjestan redaktor, koji je morao imati pred očima ciele izdanje Matičinih junačkih pjesama, a ne samo prvu knjigu, morao je, razumije se, sve zbornike opet iznova čitati, tako da se je sa štampanjem prve knjige i opet zategnulo za tri godine.

Sada smo evo, hvala bogu, dočekali prvu knjigu, a očekuje nas još desetak drugih sa šest stotina ovakih punih krcatih stranica. U prvoj ovoj knjizi dobivamo 82 starije narodne pjesme sa 17.450 stihova. Dvadeset ih je priredio za štampu pokojni Broz, a ostale 62 vrijedni Bosanac. U dodatku (od 464.—610. strane) štampano je 120 cielih pjesama kao varijanata, a 223 u izvatku, koje su sa bud kojega naučnoga stanovišta važne i zanimive. Osim toga je u dodatku zapisano i deset pripoviedaka iz Matičinih zbornika, u kojima ima jednakih ili sličnih motiva s pripćenim pjesmama. Iz dodanog popisa razabire se, da su u ovoj knjizi upotriebljene pjesme od 83 sabirača, a iz popisa mjesta i krajeva može se razabrati, da se već u ovoj knjizi ogleda narodna pjesma našega naroda iz sviju krajeva. U tekst je uzeto najviše pjesama iz Glavićeva zbornika, što ih je ovaj

sabirač skupio u Dalmaciji i na hrvatskim otocima od g. 1865.—1885., zatim iz Vijolićeva (iz dolnje Dalmacije), Pavlinovićeva, Strohalova, Deželićeva (kajkavske iz Zagorja, zatim Medjumurja i Posavine), Klotilde Kučerove itd.

Za potpunu stručnu ocjenu ovog Matičinog izdanja nije ovdje pravo mjesto, jer je svrha ovih redaka samo, da se natukne važnost edicije i razjasni njen položaj prema predjašnjim klasičkim izdanjima narodnih naših pjesama.

Kao uzor-izdanje narodnih pjesama smatrale su se do sada i smatraju se još uvijek Vukove narodne pjesme. Visokom umjetničkom vriednošću ističu se (ponaoseb junačke pjesme njegovog drugog sveska) Vukova izdanja nad sva kasnija poduzeća tako, da se činilo kao da je ovaj veliki muž već odabrao i skupio sve, što je najbolje i najljepše spjevao genij srpskoga i hrvatskoga naroda. Njegova su nam se izdanja stavljala kao najviši idejal sabirački tako, da se svaki potonji sabirač narodnih naših pjesama morao zadupsti i duhom usisati krepki sok Vukove edicije prije nego što se je sâm kanio dati na posao narodnog pisara i prepisivača tradicionalnih ljepota. Vuk je ostao jedini i najviši klasik svoje vrste. Najljepše se pjesme potonjih sabirača obično nisu mogle mjeriti budi nutarnjom budi spoljašnjom svojom vriednošću sa vriednošću srednjih pjesama Vukove zbirke. Prema sklopu i izvedbi njegovih pjesama ocjenjivala se je vriednost potonjih izdanja. S Vukovim se izdanjem zadovoljavala do sada i beletristička i naučna literarna požuda. Ali n a u č n a danas više traži.

U početku stoljeća, kad se je (osobito med Niemcima) razvilo shvaćanje za tradicionalno blago sviju naroda, bilo je Vuku u prvom redu stalo i do toga, da ponudi Evropu b i r a n i m pjesničkim ljepotama svoga naroda. Što je on uz to znao da pojedinim momentima udovolji i n a u č n o j potrebi književničkoj, to samo dokazuje, da je nalazio (u Kopitaru) pravi kažiput, a u sebi onaj neprocjenjivi kapital prirodjenog razbora, kojemu se u Vuka ne možemo nikad dovoljno da naklanjamo. Vukovo izdanje ne stoji u pravom razmjeru prema obilju i bogatstvu narodnih naših pjesama. Uz rietke varijante („opet to, ali drukčije“) ne spominje nam on ni gdje se pjeva koja varijanta ni tko je pjeva, a još manje,

da li je slušao u pojedinim krajevima slične pjesme i s kojim ih je promjenama slušao. I lošije pjesme zanimaju današnju znanost budi svojim motivom, budi historijom ili jezičnim osobinama, a tko zna, kako će ju zanimati tek za koje stoljeće, kad se poiznalaze nova naučna stanovišta. Naše će nasljednike jamačno već za koji desetak godina zanimati sasvim druge osobitosti narodnih pjesama, nego što nas danas zanimaju.

Hrvatska se je Matica pobrinula i za nasljednike.

Već se u obradi prve pjesme ovoga Matičinog izdanja „Krštenje Isusovo“, (Šetnju šeta divica Marija pokraj grada a Jerusolima . . .) razabire široka redaktorska osnova ovog ogromnog poduzeća. U samom tekstu štampana je najbolja pjesma spomenutog sujeta iz Pavlinovićeve hercegovačke zbirke. U dodatku pako nalazimo j e d a n a e s t varijanata istoga sujeta, i to ponajviše iz Zagorja (kajkavskim dijalektom), zatim iz Istre, Primorja, Dalmacije i Slavonije. — Uz pjesmu „Marija i Židovi“ dodano je petnaest varijanata, sve krcato dragocjenih osobina. — Pjesama „Sveci dare diele“ (Vuk navodi dvie varijante istoga sujeta) ima Matica d v a d e s e t, koje su ili potpune ili u izvatku štampane s karakterističnim njihovim crtama.

Ako je prvih 460 tekstovnih strana Matičinog izdanja poput Vukova, da tako kažemo, za salonskog i beletrističkog čitatelja, dodanih je 140 sitno štampanih strana dragokupo zlato za naučnjačku radionicu. Tu će se kovati, zagrijavali, ispirati i snovati.

Registriranje pjesama, sabirača i krajeva, iz kojih su uvrštene pjesme u ovoj knjizi, provedeno je — i opet u naučne svrhe — egzaktno i minuciozno. Najprije dolazi popis zbornikâ i sabirača, od kojih ima pjesama u ovoj knjizi, i to tako pregledno, da na prvi pogled razabireš, koji je zbornik važniji, i što je iz njega upotrijebljeno. Tako se isto i u popisu krajeva i mjesta na prvi mah vidi, koji je kraj pružio više, a koji manje dobrog materijala. Pored toga napomenuti su već u predgovoru alfabetičnim redom svi sabirači uz broj pjesama, što su ih sabrali i uz godinu, koje su ih sabirali. Popratni je dakle dio izdanja uzoran u svakom pogledu. Iza svake pjesme napomenut je još sakupljač,

okolica i broj, koji su pjesmi dali redaktori, razvrstavajući materijal pojedinih zbiraka. Jednu smo jedinu napomenu tražili u izdanju, i nismo je našli; a to je: ne znamo, koja je pjesma zapisana po pjevanju, a koja po recitovanju pjevačevu? Nauka bi to željela. Redaktori će se možda ispričati, da im sabirači nisu to svagda zapisivali, a uniformiranje izdanja nije redaktorima dopuštalo, da jednu pjesmu opreme bogatije od druge. Izdavači se ipak nisu smjeli zavoditi ovom sitnom redaktorskom skrupuloznošću; beletriste bi im rado oprostili tu tanahnu nekonzekventnost, kad bi bili uvjereni, da naučnjaci traže one napomene, pa makar ih redaktori i ne znali dosljedno stavljati pod svaku pjesmu. Da nam nije poznato iz novinskih zapisa od god. 1887/8., kako su muhamedanski „pivači“ kazivali Matičinim radnicima svoje pjesme, iz ovog izdanja ne bismo ni to saznali. A spoljašnja oprema kazivane pjesme razlikuje se u mnogom čemu od pjevane pjesme. Možda će redaktori zadovoljiti našoj želji u kakvoj napomeni ili epilogu nakon dovršenoga izdanja.

O samim pjesmama ovoga izdanja možemo reći, da ih ima dobra polovica, koje se svojom ljepotom i biranošću stavljaju o bok s a m o n a j l j e p š i m pjesmama najljepše, Vukove, edicije. Što označuje ova vrijednost uz savjestnost i p o u z d a n o s t Matičinih redaktora, može potpuno obuhvatiti samo onaj, kojemu je poznato, kako je — i opet Vuk! — redigirao svoje pjesme.

Vuk je bio „urednik“ svojih pjesama u onom smislu te riječi, gdje urednik ne smatra glavnom svojom zadaćom s a m o razredjivanje i razvrštavanje materijala po pojedinim uredničkim normama, nego je on taj materijal po potrebi znao po gdjekad i p o g l a d i t i svojim dotjeranim ukusom tako, da su pojedine narodne pjesme dobile izgled, kakav bi bilo liepo da im ga je dao sâm narodni pjevač. Razumije se, da je Vuk pri tom poslu ipak ostao u granicama, koje mu je nauka dopuštala. On je znao, što smije, a što ne smije, jer se je po svoj prilici zadovoljavao samo sitnijim formalnostima. Danas ipak mislimo, da smijemo s nekom sigurnošću izreći, da nam se Vuk baš radi klasičnosti svojih pjesama ne čini uvijek pouzdan. Jer, kako bi

Ukula Marc

moglo biti, da se baš nijedan potonji sabirač, koji je iza Vuka skupljao narodno blago u istim krajevima, u kojima ga je i Vuk skupljao, nije namjerio na onako dotjerane pjesme, kakvih nalazimo u drugoj knjizi Vukovih junačkih pjesama? Zar da je Vuk, uzevši patenat na najbolje pjesme, odmah izdao i zabranu za daljnje reproduciranje istih pjesama? — Kad dakle reknemo — polažući ruku i u vatru za pouzdanost i gotovo pedantnu svjestnost Matičinih redaktora — da su pojedine pjesme Matičina zbornika liepe kao najljepše Vukove, onda smo, čini nam se, izrekli najbolju pohvalu Matičinim pjesmama. Pedantnost Matičinih redaktora najbolja je njihova strana, ali je ta pedantnost donekle i njihova slabost. Oni su se tako svjesno držali svojih rukopisa, da se nisu usudjivali nijednog najindiferentnijeg atributa dodati ili ga izostaviti, kad su očito uvidjali, da stih nije dobar. U dodatku ima mnogo nekorektnih stihova, al je možda i ta nekorektnost jedna od glavnih osobina čistih narodnih pjesama. Popravne bi se licencije redaktorske opraštale to više, što napokon nisu sami redaktori zapisivali stihove iz pjevačevih usta, nego su im ih šiljali sabirači, kojima je pojedini slog mogao ostati i u peru, premda im ga je pjevač diktirao. Ali neka! Ovakva je redaktorska svjesnost nauci ugodnija od samovoljna dotjerivanja „patriotskih“ sabirača. Iz ovakvih se izdanja razabire, kakva je narodna pjesma u svojim dobrim i lošim stranama, pa, ako je koja uz svu skrupuloznost redaktorsku ipak savršeno liepa, onda je u istinu duh naroda, koji ju je spjevao, apsolutno liep svojom moralnom i formalnom stranom.

Dolazimo do stvari, koju jamačno očekuju i traže mnogi čitaoci ovoga članka. Matičino izdanje nosi ime „Hrvatskih narodnih pjesama.“ Naslov je ovaj zabavljao neko vrieme našu javnost možda više nego sâm pothvat. Da, hrvatski im treba da je naslov! — tako je odzvanjalo s naše strane. A Srbi su bili proti hrvatskoj firmi. I, malo je falilo, da pjesme nisu izašle pod zajedničkom prijateljskom firmom „Narodnih pjesama.“ Glavnu su rieč — kao obično u naučnim pitanjima — htjeli da vode političari. Medjutim prevlada hrvatstvo, i danas imamo u ruci prvu knjigu velikog izdanja „hrvatskih narodnih pjesama.“

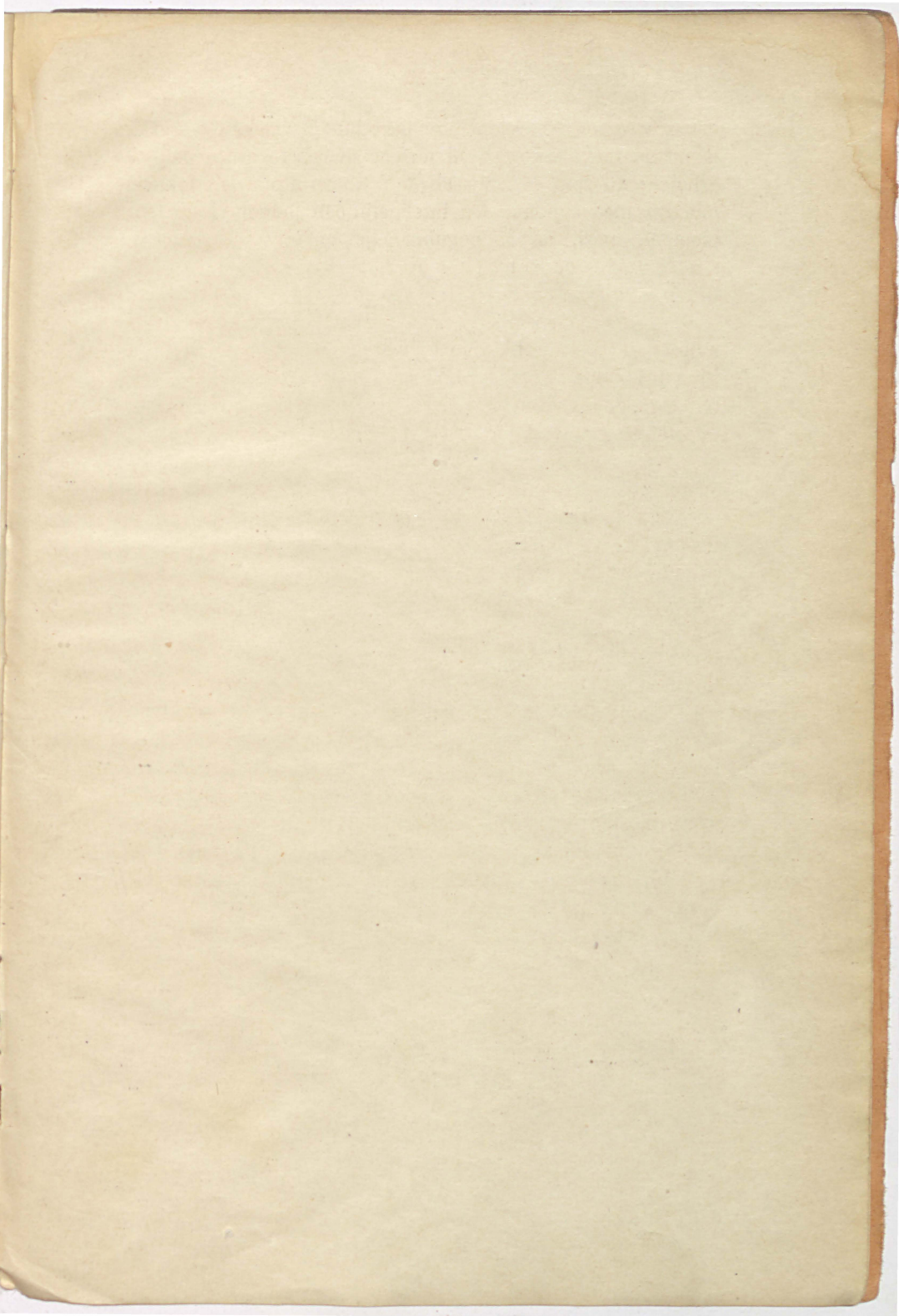
O pitanju se ovom smije zapodjevati razgovor samo uz hladni razbor i uz fakta, koja nam pruža historija i nauka.

Da mi Hrvati imamo svojih narodnih pjesama, to nam nije nitko ozbiljan poricao. U prvom redu dodieliše nam ženske narodne pjesme. Lirika je narodna med Hrvatima jača nego med Srbima. Da li imamo i epskih pjesama poput Srbâ i Rusâ, o tom su u nauci do danas bila mišljenja podieljena. Miklošić je u svom izdanju „Die Volksepik der Kroaten“ od godine 1870. na osnovu metruma i dijalekta starih naših bugarštica nazvao ove epske pjesme čistom svojinom hrvatskom. Osam godina kasnije izdade Bogišić svoje „Nar. pjesme iz starijih, najviše primorskih zapisa“ i tu stade izricati sumnju, podupirući se o neke unutarnje elemente nekih bugarštica, da li su bugarštica samo hrvatska svojina. Bogišiću se priključise Novaković (Archiv für slav. Phil. III., god. 1879.) i Jagić (Arch. IV., 1880.), dok je Pavić stao uz Miklošića na čisto hrvatsko stanovište. I od toga se vremena u znanosti ne računaju hrvatske bugarštica isključivom hrvatskom svojinom, nego je i srpskomu dielu našega naroda dodieljeno neko pravo na istu svojinu. — Glede modernijih junačkih deseteračkih epskih pjesama naučni je proces išao upravo protivnim pravcem. Iza prvog Vukovog izdanja, kojemu je izdavač opet dao jedino ime „srpskih narodnih pjesama“, bilo je javno i naučno mišljenje mnogo godinâ sugerirano uvjerenjem, da su te pjesme u istinu svojina samo srpskoga plemena. Medjutim je pitanje odskočilo prikupljanjem novog materijala i ublaživanjem stavljenih hipoteza tako, da mi Hrvati danas imamo dvie petine faktičnog prava na epske pjesme cjelokupnog narodnog opsega srpskog i hrvatskog. I upravo ovo Matičino izdanje konačno utvrđuje rezultat ovoga pitanja. Ne samo spoljašnjim (jer uz štokavske nalazimo u ovom izdanju i velik dio krasnih kajkavskih i čakavskih narodnih pjesama) nego i unutarnjim znakovima, koje novija nauka stavlja na prvo mjesto, ima u ovom izdanju pjesama, koje su čista hrvatska svojina. Razumije se i to, da u izdanju ima, zaključujući po istim kriterijama, i takvih pjesama, na koje imaju Srbi više direktnog prava nego li mi. Al baš u tom faktu najjasnije izbija na vidjelo velika istina, da se

— danas više med istoplemenim narodom hrvatskim i srpskim ne mogu jasno odrezati ni jezične ni religiozne ni političke granice; mi smo se izmješali kao što se atomi iste tekućine mješaju med sobom. Od inteligentnosti jednog i drugoga plemena ovisi, da se pogubni šiljci podrežu, a uzajamne strasti ublaže na dobrobit i bratsko razumievanje jednoga i drugoga diela.

U pitanju epskih pjesama svakako se traži od Hrvatâ uvjerenje, da su Srbi, živeći (da tako kažemo) u epski-jim prilikama, davali svomu epskomu raspoloženju snazniji ego oduška, nego mi Hrvati, koji smo ipak imali više mira od dindušmanina narodnog nego oni. Potjerivani u nekoliko mahova sa svog ognjišta, tražili su oni zaštite i mira kod svoje braće, i donosili nam sa sobom uspomenu na svoje kosovske junake. Mi smo te uspomene mogli zahvatiti punom dušom to više, što smo i mi imali okapanja s istim neprijateljem, koji je i srpsko carstvo pokopao. Ipak su te uspomene, prolazeći čitave viekove našom dušom i fantazijom, zadobile kod nas naš narodni biljeg te postale i našom duševnom svojinom. Srbi se s toga ne mogu i ne smiju ljutiti, da mi i tu svojinu nazivljemo hrvatskom. Stojeći na jednopravnom našem međjunarodnom stanovištu, dopuštamo, da oni sve te pjesme nazovu srpskima, ako hoće, u koliko ne bi možda pojedinci time htjeli reći: „srpske su, a nisu hrvatske“. Matica pako hrvatska nije mogla nazvati svoje pjesme drugačije, nego hrvatskima, to manje, što u njenom izdanju nisu nikako zastupani čisti srpski krajevi, kao što su Srbija, Banat, Bačka i Crnagora, a na izmješane krajeve imaju Hrvati prirodnog i božjeg prava upravo kao i Srbi.

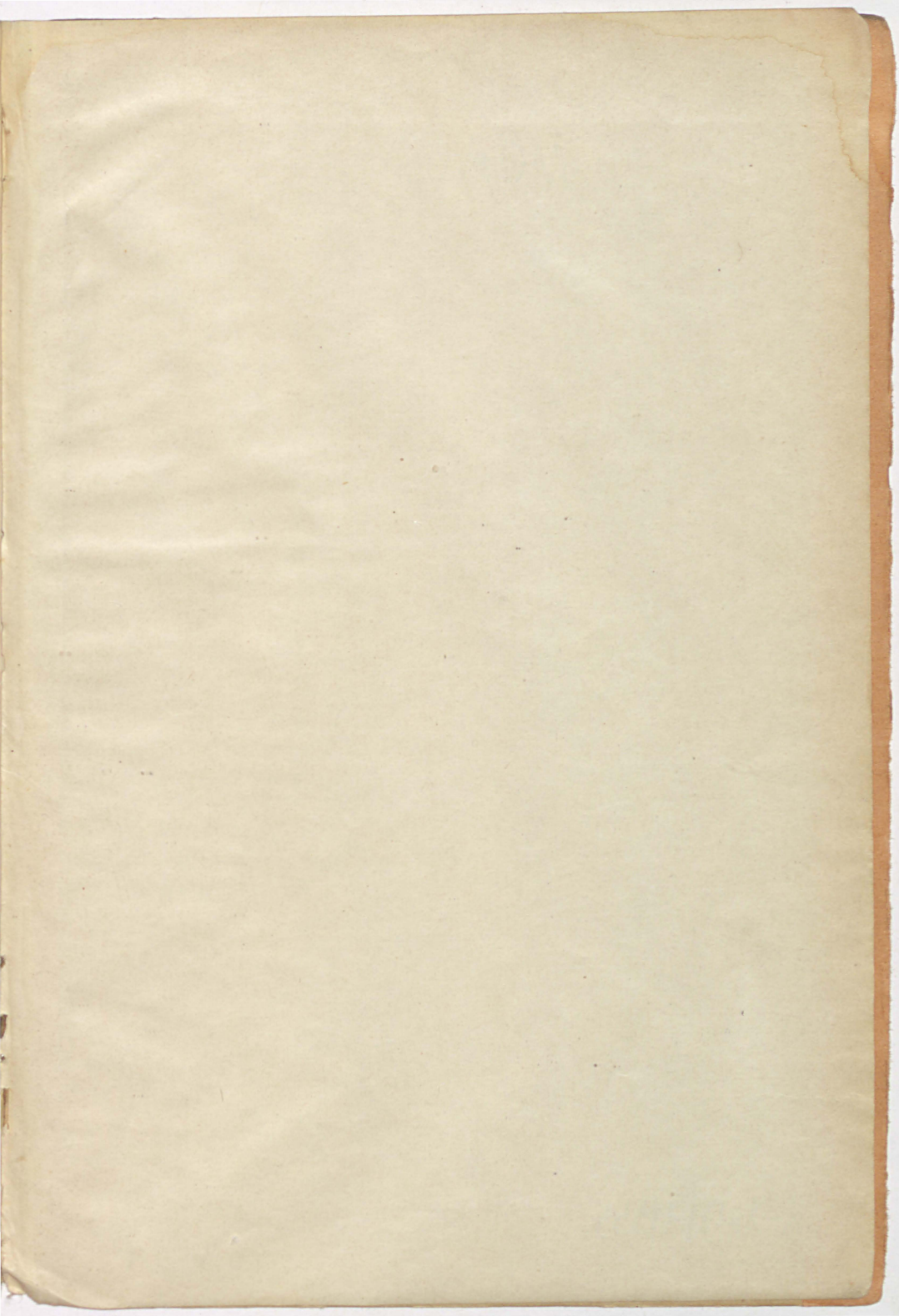

Faint, illegible text at the top of the page, possibly a header or introductory paragraph.

Main body of faint, illegible text, appearing to be several paragraphs of a letter or document.

R 2017/11533

727011

NACIONALNA I SVEUČILIŠNA BIBLIOTEKA ZAGREB

990200258